

عوامل موفقیت علیین و سادات در تأسیس دولت های اسلامی - شیعی

پدیدآورده (ها) : شیرودی، مرتضی؛ عابدی، سید محمد
تاریخ :: سخن تاریخ :: پائیز و زمستان 1393، سال هشتم - شماره 20 (علمی-
ترویجی)
از 121 تا 141
آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1081705>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان
تاریخ دانلود : 19/04/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تالیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب بیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین](#) و [مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

عوامل موفقیت علوبیان و سادات در تأسیس دولتهای اسلامی-شیعی

مرتضی شیرودی^۱

سید محمد عابدی^۲

چکیده

علوبیان و سادات، دولتهای متعددی را در پهنه تاریخ اسلامی پدید آورده‌اند؛ اما بیش از آن که به عوامل موفقیت آنان در دولتسازی اسلامی-شیعی توجه شود، عوامل ناکامی آنان در این زمینه، به واکاوی رفته که حاصل آن، آثار اندکی است که در بازخوانی و ارائه علل پیروزی آن‌ها در پایه‌گذاری دولت، تولید شده است. بنابراین، با پرسشی جدید مواجهیم که عوامل موفقیت علوبیان و سادات در تأسیس دولتهای اسلامی-شیعی در تاریخ اسلامی چیست؟ (سؤال) گمان می‌رود تأسیس این دولتها توسط علوبیان و سادات، از رابطه و نقش دوسویه بین عملکرد و کارکرد آنان و مردم در عرصه سیاست و قدرت حکایت می‌کند! (فرضیه) این مقاله، در صدد است تا نقش مؤلفه‌هایی مانند عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، مردم‌سالاری دینی، استقامت، ظرفیت‌شناسی، اهل بیت محوری، شایسته‌سالاری، بیعت و مشارکت سیاسی متدالوی در شیعه را در دولتسازی نشان دهد. (هدف) نوشtar حاضر بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع اصلی تاریخ اسلام و منابع مطالعاتی نو، انجام گرفته است. (روش) عرضه زاویه‌ای جدید و نگرشی نو در بررسی دولتخواهی تاریخی شیعه، یافته‌ای تازه به شمار می‌رود. (یافته)

واژگان کلیدی

دولت، علوبیان، سادات، امامیه، زیدیه و اسماععیلیه.

-
۱. استادیار گروه علوم سیاسی پژوهشکده امام صادق علیه السلام (نویسنده مسئول) dshirody@yahoo.com
  ۲. دانش‌پژوه دکتری تاریخ معاصر جهان اسلام، جامعه المصطفی العالمیه - mhdabd34@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۹/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۷/۶

مقدمه

علویان و سادات، نقش مهمی در دولتسازی اسلامی-شیعی داشته‌اند. به لحاظ تاریخی، همواره به حوادث تلخ و شکست‌های پی‌درپی علویان و سادات در قیام‌ها نگریسته شده، اما موقوفیت آنان را در عرصه‌های سیاسی به ویژه در جهت دولتسازی نادیده گرفته‌اند، درحالی که نقش علویان و سادات در این عرصه، نسبت به دیگر مسلمانان چشم‌گیرتر بوده است؛ شاید به آن علت که نقش علویان در این زمینه، تحت تأثیر حادثه عاشورا و قیام‌های به ظاهر ناکام علوی پس از آن، قرار گرفته یا شاید تحت تأثیر دولت‌های مقتدر دیگر شیعی، توسط شیعیان غیرعلوی شکل گرفته‌اند، مانند دولت آل بویه یا دولت صفویه هرچند در سادات بودن یا نبودن صفویان، جای بحث و تأمل است. به‌هرحال، اگر به نقش علویان و سادات به صورت عمیق‌تر و از زاویه‌های دیگر توجه شود، می‌توان هم در سده نخستین تاریخ اسلام و هم در دوران‌های بعدی و نیز در عصر حاضر، دولت‌های مقتدر اسلامی -شیعی در نظر گرفت که این دو دسته بنیان نهاده‌اند. البته علت‌های دیگری را می‌توان پیرامون این مسأله در خود علویان و سادات جست‌وجو نمود؛ مانند آرمان‌های بلند و اخلاص نیت آنان در برابر حق تعالی که نخواسته‌اند مقام و پیوند نسبی‌شان را به رخ جامعه بکشانند. نمونه و مصدق کامل این سخن، در وجود بنیان‌گذار دولت مقتدر جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی ره تجلی یافته که هیچ‌گاه در این زمینه سخن به میان نیاورد.

نکته دیگر این که منظور از دولت اسلامی -شیعی، دولت ادريسیان درمغرب اقصی (۳۷۵ - ۱۷۲ ق)، دولت علویان در طبرستان (۳۱۶ - ۲۵۰ ق)، دولت فاطمیان در مصر (۵۶۷ - ۲۹۷ ق) و دولت جمهوری اسلامی در ایران (۱۳۵۸ ش) است. منظور از علویان نیز آن دسته از سادات‌یند که فقط از نسل حضرت امام علی علیہ السلام و حضرت فاطمه زهرا علیہما السلام باشند. بنابراین، بقیه سادات از موضوع بحث خارجند. همچنین غرض از شیعه بودن این دولت‌ها، اعم از شیعه امامیه، زیدی و اسماعیلی است.

نقش مستقیم علوفیان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی-شیعی

عوامل موفقیت علوفیان در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی را در قالب چند مؤلفه می‌توان تبیین نمود:

۱. ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی

ظلم‌ستیزی علوفیان و سادات در برابر دستگاه‌های حکام جور، در جهت حمایت از توده‌های مردمی، یکی از عوامل اساسی در جهت تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی به حساب می‌آید. ظلم‌ستیزی هم به لحاظ اعتقادی و هم از دیدگاه عقلی، یک ویژگی و ارزش شمرده می‌شود از این رهگذر، علوفیان برای حمایت از مظلومان و قشرهای آسیب‌پذیر و محروم جامعه به پا می‌خاستند. اصولاً بعضی از قیام‌های علوفیان، ماهیت ظلم‌ستیزانه داشته است. برای مثال، قیام حسن بن زید بیان‌گذار حکومت علوفیان در طبرستان، به علت درخواست مردم به ویژه کسانی آغاز شد که مورد ستم محمد بن اوس بلخی بودند و به این علت تشدید شد که فرستاده حکومت، روستاییان را زیر فشار گذاشت، مالیات و خراج را سه برابر وضع کرد و حتی اراضی موات، جنگل‌ها و مراتع روستاییان را به عنوان ملک دولت ضبط کرد. (طبری، ۱۹۸۸: ۳۶۴ - ۳۶۵؛ ابن اثیر، ۱۹۹۴: ۳۶۵)

به همین مناسبت، مردم طبرستان نزد یکی از علوفیان به نام محمد بن ابراهیم آمده، گفتند: ما از ظلم جماعت محمد اوسی، به جان آمدیم و شما و آبا و اجدادتان، همواره مقتدای اهل اسلام بوده‌اید و ما می‌خواهیم که سید والایی از آل محمد ﷺ را بر خود حاکم گردانیم تا در بین ما به عدالت رفتار نماید و اگر شما درخواست ما را بپذیرید، با حرکت شما، ظلم و بیدادگری آنان بر ما مرتفع خواهد گردید. (مرعشی، ۱۳۶۱: ۱۲۹)

درواقع عملکرد و رفتار بد استانداران عباسی در آن منطقه، ساکنان آن‌جا را به دامن علوفیان انداخت و با آنان، بیعت نمودند. (نقوش، ۱۳۸۳: ۲۰۶)

ایستادگی علوفیان در برابر دستگاه عباسیان، نگاه عموم جامعه به ویژه قشرهای ستم‌دیده را به خود معطوف نمود؛ به گونه‌ای که یکی از عوامل گرویدن مردم به فرقه‌های زیدی و

اسماعیلی یا بهتر بگوییم علوبیان، همان نارضایتی مردم از چگونگی حکومت عباسیان بود. البته نارضایتی خود علوبیان از ایادی حکومت‌های ستمپیشه، به مراتب بیشتر از دیگران بود و به همین دلیل، دورافتاده‌ترین پناهگاه‌ها را برای تأمین امنیت و گسترش عقاید خویش برگزیدند. (تقوش، ۱۳۸۳: ۲۰۷)

از نمونه‌های بارز ظلم‌ستیزی علوبیان و سادات، می‌توان به موضع گیری قاطعانه امام خمینی رهنما در برابر دستگاه ستم‌شاهی پهلوی اشاره نمود. ظلم‌ستیزی وی و حمایت از ستم‌دیدگان به ویژه علماء و طلاب حوزه‌های علمیه، از فاجعه مدرسه فیضیه و کشتار مردم و عزاداران به مناسبت سالگرد شهادت امام صادق علیهم السلام شد. این فاجعه تکان‌دهنده، در تاریخ سیاسی-اجتماعی مردم ایران ثبت گردیده است. بدین شکل که کماندوهای رژیم ستم‌شاهی، با لباس کشاورزان، درحالی که به چاقو و چوب مسلح بودند، هنگام عزاداری وارد مدرسه فیضیه شده، به کشتار مردم و روحانیان پرداختند. (منصوری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۵) همزمان با این فاجعه، تعدادی از مساجد تبریز نیز هنگام مراسم عزاداری حضرت امام صادق علیهم السلام مورد حمله عده‌ای از مأموران سواک و شهریانی قرار گرفت و آنان با ورود به مدرسه طالیله آن شهر، با طلاب درگیر شدند. (منصوری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۸) امام خمینی رهنما ضمن تأثیر و اندوه شدید، واکنش بسیار تندی نشان داد و به دستگاه ستم‌شاهی چنین خطاب کرد:

چرا به مردم و مدرسه حمله می‌کنند و مجلس سوگواری امام صادق علیهم السلام را
برهم می‌زنند و چرا مردم بی‌گناه و طلاب را می‌کشند؟

ایشان هنگام درگیری، برای حمایت از مردم و طلاب، قصد داشتند به مدرسه فیضیه بروند اما افراد حاضر در منزل امام، با اصرار زیاد مانع از خروج ایشان از خانه شدند. (منصوری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۹) بعد از قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲ و فاجعه فیضیه، ظلم و جنایات دستگاه ستم‌شاهی روزبه روز افزوده می‌شد. در همین روز، کشتار روز، قتل مردم مشهد نیز وحشت‌انگیز بود؛ با ورود تانک‌ها و نفربرهای ارتشی به داخل جمعیت، خون مردم سنگ‌فرش خیابان‌ها را سرخ‌گون نمود. (سکندری و ذاکری داد، ۱۳۸۴: ۷۲) از همه وحشتتاکتر، شکنجه‌های سواک بود که از بزرگ‌ترین مصادق ظلم و جنایت رژیم علیه مردم به حساب می‌آید. اعدام‌های دسته‌جمعی، حبس‌های طولانی، ضرب جرح‌ها،

هتاکی‌ها، بی‌حرمتی‌ها و حتی کارهای خلاف عفت (شیرخانی، ۱۳۷۷: ۱۵۷) با کسانی که دستگیر و بازجویی قرا می‌شدند، از دیگر مصادیق برخورد وحشیانه رژیم علیه مردم بود. (دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱: ۸۳) پاشیدن اسید به صورت یکی از روحانیان قم، از دیگر جنایات رژیم پهلوی است. (دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱: ۸۵) درباره شکنجه‌های رژیم شاه، کتابی با همین عنوان نوشته شده است. برخی شکنجه‌ها، جسمی و روحی بود. از جمله فحاشی و توهین‌های ناموسی، توهین به رهبران دینی، واداشتن زندانیان به توهین علیه رهبران مبارز، جلوگیری از اقامه نماز، ترساندن زندانیان، انداختن حیوانات به داخل سلول زندانیان، وانمود کردن به اعدام متهم، تهدید به دستگیری زن و فرزندان زندانی، واداشتن زندانی به شکنجه اطرافیان، آمدن با حالت بسیار زنده به اتاق زنان، بی‌خوابی، بستن چشم‌ها، شکنجه اطرافیان زندانی، شکنجه با مشت و لگد، شکستن دست و پا و دیگر اعضا مثل دندان، فروپردن سر زندانی زیر آب، اویزان کردن، شکنجه با ابزارهایی مانند ناخن‌گیر، قیچی جراحی و روغن جوشان. (صمدی پور، ۱۳۸۵: ۱۵۵-۱۸۴)

از آن طرف، امام خمینی ره همواره در برابر ظالم و استبداد مبارزه نمود. اوج ظلم‌ستیزی و استکبارستیزی وی در مخالفت با لایحه کاپیتولاسیون تجلی می‌یابد. وی در این زمینه، دولت شاهنشاهی را حکومتی مزدور و غرب‌زده قلمداد نمود که باعث گردید تا ملت ایران در برابر امریکاییان احساس حقارت نمایند. (رجی، ۱۳۷۸: ۳۳۲) با توجه به همین جنایات، بعد از پیروزی انقلاب فرمود:

ما در عصری زندگی می‌کنیم که مقدرات ملت‌های دربند مظلوم، به دست مشتی جنایت‌پیشه که خوی سبعت بر آنان غالب است می‌باشد. ما در محیطی گذران می‌کنیم که مظلومان که جرمی جز دفاع از حق ندارند، زیر چکمه ستم‌گران خرد می‌شوند. (امام خمینی، ج ۱۸: ۲۳)

با عنایت به مطالب گفته شده، ظلم‌ستیزی علوبیان و سادات از جمله ارزش‌های معنوی و عقلانی بوده که همواره واکنش متقابل مردم را به عنوان پاداش نیز در پی داشته است. مهم‌ترین پاداش مردم در برابر ظالم‌ستیزی علوبیان و سادات، پاس داشتن احترام و جایگاه اجتماعی آنان به عنوان ذریه رسول الله علیه السلام بوده که همواره مردم و بسیاری از حاکمان و پادشاهان پاس می‌داشتند. (عابدی، ۱۳۹۲: ۱۱۵۱-۱۱۵۴)

۲. مردم سالاری دینی

منظور از مردم سالاری، حکومتی است که مردم در آن نقش اصلی را به عهده دارند؛ بدین معنا که مردم بر سرنوشت خویش حاکم بوده، با تدبیر به آن می‌پردازند؛ (جمشیدی، ۱۳۸۴: ۶۵۱) از این‌رو، عامل دیگر را که می‌توان درباره تأسیس دولت‌های علوبیان و سادات بررسی و تحلیل کرد، تحرک مردم و اقبال و گرایش‌های آنان به علوبیان و سادات است؛ زیرا مردم همواره علوبیان و سادات را در جریان‌های مختلف به ویژه در قیام‌ها، همراهی و پشتیبانی می‌نمودند. (مقدم و دیگران، ۱۳۸۵: ۷) در این دیدگاه، می‌توان گفت حمایت‌های مردمی به عنوان نیروهای محرک و اهرم‌های قوی در اقدامات مبارزاتی و قیام‌های علوبیان و سادات نقش داشته و از این رهگذر، علوبیان و سادات، در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی توفیق یافتند.

تحرک و حمایت‌های مردمی از علوبیان و سادات در عرصه‌های مختلف به ویژه در عرصه‌های مبارزاتی، از واقعیت‌های انکارناپذیر تاریخی است که همواره اتفاق افتاده و بر همین مبنای، علوبیان و سادات قبل از هر اقدام دیگر، سراغ مردم و قبایل رفته، از آنان دعوت به عمل می‌آوردن. (محرمی، ۱۳۷۸: ۱۳۸) همچنان که ادریسیان در مغرب و فاطمیان در مصر، با حمایت‌ها و پشتیبانی‌های مردم و قبایل، دولت‌های خویش را بنیان نهادند. (یعقوبی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۰) به گفته ابن خلدون طالبیان پس از عزیمت از شرق و مرکز خلافت، در باستاندن خلافت از عباسیان کوشیدند و مردم را به دور خویش فرا خواندند. مردم نیز دعوت آنان را پذیرفتند و چندین بار قیام کردند و دولت آنان را استوار نمودند. قبایل «اوربه» و «مغلیه» از ادریسیان و قبایل «کتامه» و «صنهاجه» از فاطمیان، نمونه‌های بارز آن هستند. (ابن خلدون، ۱۳۵۴، ج ۱، ۳۰۰) همچنین، علوبیان در طبرستان، با بهره‌گیری از نارضایتی مردم، ابتدا آنان را در برابر مجریان و کارگزاران عباسی، متعدد گردانیدند و پس از پیروزی‌های درخشان سیاسی و نظامی و تصرف شهرها و مناطق یکی پس از دیگری (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۵۸) دولت علوی را در طبرستان بنیاد نهادند. (طبری، ۹۸۸، ج ۵: ۳۶۲؛ مرعشی، ۱۳۶۱: ۳۶۵)

حضور مردم و پشتیبانی آنان به عنوان نیروی محرک در نهضت فکری و حرکت انقلابی

امام خمینی علیه السلام نیز برجسته است. به عبارت دیگر، مردمی بودن و مردم‌سالاری دینی از ویژگی‌های انقلاب و تأسیس دولت جمهوری اسلامی است. (عبدی، ۱۳۹۲: ۹۱) در این زمینه، امام خمینی علیه السلام به نقش و جایگاه مردم در انقلاب و تأسیس دولت جمهوری اسلامی فوق العاده اهتمام داشت. در واقع، وی وظایف شرعی مردم را در برابر مسئولیت‌های دینی و اجتماعی‌شان در جهت حفظ، دوام و بقای دولت اسلامی، خاطرنشان نموده، می‌فرماید:

همه مردم مؤظفند که نظارت کنند بر این امور؛ نظارت کنند که من یک پاییم را کنار گذاشتم، کچ گذاشتم. ملت مؤظف است که بگوید: پایت را کچ گذاشتی، خودت را حفظ کن، همه ملت مؤظفند که به این نکته توجه داشته باشند در همه کارهایی که الان مربوط به اسلام است». (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۸)

۳. پایداری

پایداری علوبیان و سادات در برابر قدرت‌های حاکم نیز قابل بررسی است. آنان در وضعیت‌های مختلف از خود مقاومت نشان دادند؛ حتی در مواردی که پاداش و پیروزی هم به دست نمی‌آوردند. به عبارت دیگر، همواره در تقابل با حکومت‌های جور به مبارزه می‌پرداختند و گاهی در زمینه دولتسازی و تأسیس حکومت توفیق می‌یافتدند. هرچند آنان بعد از سلسه قیام‌های زید شهید و فرزندش یحیی، قیام‌های نفس زکیه و شهید فخر، قیام‌هایی را که به راه انداختند، اغلب بدون نتیجه بود و خود در سرزمین‌های اطراف و مرزها پراکنده شدند. (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۳۰۰) باز هم پایداری آنان، باعث پیروزی در بعضی از این قیام‌ها گردید و توامندی‌شان را در تأسیس حکومت، تثبیت نمود. یکی از پژوهش‌گران نگاشته است:

بسیاری از قیام‌های سادات در زمان عباسیان، منجر به شکست گردید؛ اما برخی از این جنبش‌ها، منجر به تشکیل حکومت توسط سادات گردید؛ مانند حکومت ادریسیان در مغرب، علوبیان در طبرستان و فاطمیان در مصر (کنگره بین‌المللی بزرگداشت ثقه‌الاسلام کلینی، ۱۳۷۸: ۷۳)

موفقیت ادريس اول بعد از سختی‌هایی که در طول سفر دید، موفقیت ادريس دوم یکه حتی قبل از تولد از سوی قبایل برابر به عنوان رهبر برگزیده شد و به گفته ابن خلدون «دولت او و فرزندانش شوکتی تمام یافت» (ابن خلدون، ۱۳۶۳، ج ۳:۹) یا موفقیت عبیدالله مهدی پس از تعقیب شدید توسط عباسیان و به زندان افکنند او که باز هم سرانجام به عنوان اولین خلیفه فاطمیان برگزیده شد. (ابن حماد، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۲) یا پیروزی‌هایی که در جریان نبرد علویان طبرستان در برابر طرفداران عباسی نصیب آنان گردید. (طبری، ۱۹۸۸، ج ۵: ۳۶۴؛ ابن اثیر، ۱۹۹۴، ج ۴: ۳۶۵) هر کدام از این قیام‌ها و در تداوم آن‌ها، تأسیس دولت‌های اسلامی – شیعی، موفقیت و پاداشی در برابر رفتار عملکرد سیاسی آنان، شمرده می‌شود.

پایداری در نهضت فکری و انقلابی امام خمینی ره را می‌توان طی مراحلی در نظر گرفت: اولین موفقیت‌وی، لغو فوری لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی در سال ۱۳۴۱ بود. به موجب این طرح، رژیم شاه می‌خواست قید کلمه «اسلام» را حذف نماید که از شرایط انتخاب کنندگان و انتخاب شوندگان بود؛ امام خمینی ره با به صحنه کشاندن گروه وسیعی از عالمان دینی در برابر این طرح، رژیم را به عقب‌نشینی وادر نمود و رژیم از این طرح، دست برداشت. (قلی پور، ۱۳۸۲: ۱۵۴) مخالفت علی‌ایشان در برابر رژیم و تحریم برگزاری رفاندوم پیشنهادی رژیم، با حضور مراجع و علمای قم، موفقیت دیگری در تاریخ سیاسی انقلاب امام ره قلمداد می‌گردد. (قلی پور، ۱۳۸۲: ۱۶۲) از همه مهم‌تر، شکل‌گیری قیام پانزده خرداد بود که در آن، امام خمینی ره طی سخنرانی درباره هتك حرمت مأموران رژیم به مدرسه فیضیه و روحانیت، آن را به واقعه کربلا تشبیه کرده، رژیم پهلوی را دست‌نشانده اسرائیل معرفی نمودند که البته به دستگیری وی انجامید. با واکنش‌های امام ره قیام پانزده خرداد شکل گرفت و تظاهرات وسیعی در تهران و قم به راه افتاد. این تظاهرات با حمله نیروهای نظامی رژیم به خاک و خون کشیده شد. (قلی پور، ۱۳۸۲: ۱۶۲) قیام پانزده خرداد، یکی از موفقیت‌های بزرگ امام ره بود که زمینه را برای فروریختن پایه‌های نظام استبدادی فراهم ساخت.

موفقیت دیگر وی برانگیختن احساسات علماء و مراجع بود که در جریان دستگیری ایشان اتفاق افتاد و واکنش‌های گسترده شخصیت‌ها، مراجع و علمای ایران و عراق را دربی داشت. آنان با صدور اعلامیه‌ها و تلگرام‌هایی، دستگیری وی و کشtar مردم را

محکوم نمودند. از سوی دیگر، جمعی از برجسته‌ترین مراجع و علمای سراسر کشور، در اعتراض به دستگیری حضرت امام ره به تهران مهاجرت کردند و چندین ماه به بحث و مناظره پرداختند. (رجبی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۹۱)

تبعد امام ره با دستور امریکا در سیزده آبان ۱۳۴۳ به ترکیه (رجبی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۳۷) از دیگر موفقیت‌ها بود؛ زیرا وی دوران تبعید را به یک فرصت تبدیل نمود و در حقیقت، نگاه عموم مردم به ویژه مجامع جهانی و بین‌المللی را به حرکت فکری و انقلابی خویش معطوف ساخت. به هر حال، فرایند تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی توسط علوبیان و سادات همراه با سختی‌ها و موفقیت‌ها تحقق یافته است.

۴. ظرفیت‌شناسی و تعقل سیاسی

ظرفیت‌شناسی و تعقل سیاسی علوبیان و سادات در جهت دولتسازی، از دیگر علت‌هایی است که احتمال موفقیت آنان را بالا برد. این مسأله را باید در ابعاد مختلف، هم به لحاظ ژئوپلیتیک و محیطی و هم به لحاظ جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، بررسی و تحلیل کرد. در بعد اول، این سؤال مطرح می‌گردد که چرا ادریسیان و فاطمیان، دورترین منطقه نسبت به مرکز خلافت عباسیان را برای قیام و تأسیس حکومت برگزیدند؟ سؤال دیگر اینکه، علوبیان به چه دلیل منطقه مرزی و کوهستانی طبرستان را برای قیام و تأسیس حکومت انتخاب کردند؟

پاسخ این پرسش‌ها را به لحاظ موقیت‌شناسی، می‌توان از منظر ابن خلدون به دست آورد. او معتقد است که اگر فردی از خاندان معروف، دورترین منطقه یا نقطه مرزی را برای قیام برگزیند، اهالی آن منطقه، بدون درنگ دور او را گرفته، قیام را به ثمر می‌رسانند؛ مثلاً «فردی از خاندان برجسته، اگر در سرزمین دور برود، مردم دور او جمع می‌گردند و در بنیان‌گذاری دولتی به نام وی همت می‌گمارند و به هیچ رو در سلطنت وی طمع نمی‌ورزند.»(ابن خلدون، ۱۳۵۴، ج ۱: ۳۰۰)

با این نگرش، می‌توان گفت: شناخت و انتخاب ادریسیان، فاطمیان و علوبیان طبرستان نسبت به سرزمین‌های مورد نظرشان، بر اساس ظرفیت‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی، یک انتخاب کاملاً آگاهانه، دقیق و حساب‌شده بوده است؛ زیرا شناخت علوبیان و سادات از

مردمان منطقه به ویژه مردم مغرب و قبایل برابر، به زمان حضرت علی علیہ السلام و سپس به دوران امامان هفتم و هشتم برمی‌گردد. برای مثال، «علی بن عثمان» معروف به «ابی دنیا المُعَمَّر المَغْرِبِی» از اهالی برابر و راوی مستقیم احادیث امام علی علیہ السلام بود. (الْفُمِیْش، ۶۴-۱۳۸۸:۸) یا یکی از شاگردان امام علی علیہ السلام معروف به «خَنْش الصَّنْعَنِی» که در جنگ صفين، کنار حضرت حضور داشت و بعداً ساکن قیروان گردید. همچنان امامان با بربرها روابط نسبی داشتند. برای مثال، مادر امام موسی کاظم علیہ السلام بانوی بافضلیتی به نام «حَمِيَّة بْنَ بَرْبَرِيَّة»، مادر امام علی بن موسی الرضا علیہ السلام بانوی بافضلیتی به نام «تَجْمَهُ مَغْرِبِيَّة» و نیز مادر امام هادی علیہ السلام بانوی بافضلیتی به نام «سُمَانَه مَغْرِبِيَّة» از قبایل برابر بودند. (الْفُمِیْش، ۶۴-۱۳۸۸:۸) طبیعتاً این پیشنه روابط سبی و نسبی، در گرایش مردمان مغرب و قبایل برابر به علویان و سادات فوق العاده تأثیرگذار بوده است. بدینجهت، علویان و سادات به لحاظ جامعه‌شناختی سیاسی، همان منطقه را برای تأسیس دولت انتخاب نمودند.

ساختن شهرهای تاریخی که به لحاظ فرهنگی و تمدنی، در افکار و باورهای مردم تأثیرگذار بود، از دیگر عوامل ژئوپلیتیک و محیطی به حساب می‌آمد که علویان و سادات به آن، اهتمام داشتند؛ مثلاً ساختن شهر فاس، به عنوان شهری مقدس، خانه شرفای خانه اعقاب، ممتاز نواحهای گرامی پیامبر صلوات الله عليه و آله و سلم شناخته می‌شود. (کلیفورد، ۱۳۸۱: ۷۸) و آن دیار به نام ایشان معروف می‌گردد که آن را دیار ادريس بن ادريس می‌گفتند. (مسعودی، ۱۳۷۴، ج: ۲؛ ۳۰۰) اصولاً شهرهایی که به نام خلفای فاطمیان ساخته شده، در جذب افکار عموم فوق العاده تأثیرگذار بوده است؛ به همینجهت، عبیدالله مهدی به افریقا آمد و پس از چندی اقامتگاه جدیدی به نام المهدیه بنا نمود. (کارل، ۱۳۴۶: ۲۱۵) یا بعد از فتح فسطاط و مصر در سال ۳۵۸ قمری، پایگاه جدیدی به نام قاهره ساختند. (کلیفورد، ۱۳۸۱: ۱۴۰) علاوه بر مسائل مهندسی که در ساخت این شهرها اهمیت داشت، به سایر نکات مانند عوامل نجومی و حتی عوامل فرا طبیعی نیز توجه می‌شد. (گاستون، ۱۳۶۵: ۳۲)

اهتمام به عوامل ژئوپلیتیکی و محیطی، در نهضت فکری و حرکت انقلابی امام خمینی رض نیز برجسته است. انتخاب شهر قم و همچنین برگزیدن حوزه علمیه به عنوان مرکز خیزش و حرکت مردمی، در ساخت افکار و اعتقادات مردم فوق العاده تأثیرگذار بود؛ زیرا قم به عنوان مهد علم، فرهنگ و معنویت، قداست و جایگاه ویژه‌ای داشت. از این

منظر، بعد معنوی حرکت امام خمینی الله را دوچندان ساخت. (عابدی، ۱۳۹۲، ۹۱) به ویژه بعد از فاجعه مدرسه فیضیه، با ایستادگی حضرت امام در برابر رژیم در جهت حفظ و احیای هویت دینی، روح دوباره در کالبد نیمه‌جان مردم دمیده شد. بدین علت ایشان می‌فرماید:

حوزه قم خدمتی به اسلام کرده است که تا صدها سال دیگر این خدمت باقی است. کم نشمرید آقایان این را! دعا کنید به حوزه قم. صدها سال دیگر هم اسم حوزه قم در تواریخ هست. حوزه علمیه قم زنده کرد اسلام را. (امام خمینی، ج ۲: ۲۷)

شعارهای سیاسی و اعتقادی علوبیان و سادات در جهت دولتسازی را می‌توان ظرفیت-شناسی و تعقل سیاسی برشمود. علوبیان و سادات طبرستان دولت خویش را با شعار «الرضا من آل محمد» تأسیس نمودند. در این زمینه، طبری نگاشته است که احمد بن عیسی بن حسین الصغیر بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام و دیگر ادريس بن موسی بن عبدالله بن موسی بن عبدالله بن حسن بن علی علیهم السلام نماز عید را با مردم ری خواندند و با این شعار، مردم را دعوت نمودند. (الطبری، ۱۹۸۸، ج ۵: ۳۶۴) مسعودی نیز آورده است که بعد از مرگ حسن بن زید در سال ۲۷۷ قمری، برادرش محمد بن زید جانشین او شد و بعد از آنان، کسانی دیگر از علوبیان و سادات مانند حسن بن علی حسنه معروف به اطروش و پسرش و حسن بن قاسم، همگی به این شعار دعوت می‌کردند.

(مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۵۸)

شعارهای سیاسی و تأثیرگذار در عرصه جهانی و بین‌المللی در دولت جمهوری اسلامی نیز بسیار پررنگ است. امام خمینی الله در جهت دولتسازی و حتی قبل از انقلاب، شعارهای برگرفته از آموزه‌های دینی و ارزش‌های اسلامی را برگزید. (نوازنی، ۱۳۸۴: ۶۶) شعارهای عزت‌آفرین مانند «نه شرقی نه غربی جمهوری اسلامی»، «اسلام ناب محمدی»، «سیاست ما عین دیانت ماست» و شعارهای دشمن‌شکن مانند «استکبار جهانی»، «شیطان بزرگ»، «اسرائيل باید محو گردد» و غیره برخاسته از اعمق تفکر سیاسی و ظرفیت‌شناسی وی بود.

نقش غیرمستقیم علويان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی-شیعی

نقش مردم در کنار علويان، در تأسیس دولت‌های اسلامی-شیعی نیز برجسته است. این مسأله در قالب چند مؤلفه بررسی می‌گردد.

۱. اهل‌بیت‌محوری

تاریخ گذشته، این واقعیت را نمایان می‌سازد که گرایش به اهلیت علیهم السلام همواره به عنوان یک ارزش و محور، باعث جذب و اتحاد مردم و مسلمانان در مسائل سیاسی، اعتقادی و اجتماعی بوده است؛ زیرا جایگاه اهل‌بیت و علويان، در میان توده‌های مختلف مسلمانان به عنوان یک ارزش اجتماعی، انکارناپذیر است و هم مردم و هم خود علويان و سادات، به این جایگاه توجه داشته‌اند، از این‌رو، حسنیان خود را مصدق حقیقی خاندان پیامبر صلوات الله علیہ و آله و سلم می‌دانستند (الهی‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۶) یا مثلاً علويان و سادات، به دلیل انتساب به این خاندان، دیگران را برای خلافت، نامشروع می‌دانستند و جز برای خود، مشروعيتی برای سایر افراد و فرقه‌های مذهبی قائل نبودند. (عالی‌زاده و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۸)

اصولاً نام نهادن این دولت‌ها مانند دولت فاطمیان در مصر یا علويان در طبرستان، بار معنایی خاص خود را دارد که همان عظمت و جایگاه خاندان اهل‌بیت به ویژه حضرت علی علیهم السلام و حضرت فاطمه علیهم السلام را می‌رساند. در این زمینه، یکی از نویسندهای خارجی گفته که فاطمیان، مدعی تبار علوی بودند و نامشان از نام فاطمه دختر پیامبر اسلام صلوات الله علیہ و آله و سلم و همسر علی بن ابی طالب علیهم السلام گرفته شده است. (کلیفورد، ۱۳۸۱: ۱۴۰) با این نگرش، تشکیل دولت توسط علويان، امری اتفاقی نبوده، بلکه محبوبیت خاندان پیامبر صلوات الله علیہ و آله و سلم در بین ساکنان منطقه در کنار زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی دیگر، بوده است. (عالی‌زاده و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۴)

جایگاه اجتماعی و قداست معنوی علويان از یکسو و نگرش اهل‌بیت‌محوری و گرایش مردم به علويان از سوی دیگر، از عوامل مهم در جهت تأسیس حکومت به حساب می‌آید. به عبارت دیگر، نگاه مردم به جایگاه علويان و سادات، همواره نگاه قداست‌گونه بوده، از این‌رو، افراد شایسته از خاندان علويان و سادات را به عنوان امام و رهبر برمی‌گزینند.

ابن خلدون اشاره کرده که مردم و شیعیان افریقیه، برای پیشوایان خود از فرزندان اسماعیل، لقب امام را به کار می‌بردند. همچنین ادارسه مغرب، ادریس و پسرش ادریس اصغر را امام می‌گفتند. (ابن خلدون، ۱۳۵۴، ج ۱: ۴۳۷) همچنان که این ویژگی یعنی لقب امام، برای بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، بر سایر القاب ایشان غلبه یافت.

برخی منابع تاریخی، حکایت از آن دارد که خود اهل بیت نیز مردم را به خود فرا می‌خواندند. یکی از پژوهش‌گران در این زمینه، نگاشته که مقربیزی ضمن نقل عبارات ابن‌اثیر در تاریخ اختصاصی فاطمیان، در حاشیه کتاب، حلوانی و ابوسفیان را نمایندگان امام صادق علیهم السلام دانسته که در سال ۱۴۵ قمری به مغرب رفتد تا مردم را به اهل بیت دعوت نمایند. وی اضافه می‌کند که ابن خلدون نیز معتقد است که مذهب فاطمیان را دو نفر به نام‌های حلوانی و ابوسفیان به افریقیه آوردند و امام صادق علیهم السلام آن دو را به آن دیار فرستادند. (ناصری طاهری، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۷) هرچند این نکته جای تأمل دارد و اثبات این ادعا تحقیق جداگانه‌ای می‌طلبد، بدیهی است که مبلغان و داعیان از سوی علوبیان، مردم را به دولت اهلیت دعوت نموده، مردم هم استقبال می‌کردند.

به گفته یکی از پژوهش‌گران، دعوت‌های علوبیان به دل‌های مردم نزدیک‌تر و تأثیرگذار بود و تبلیغ آنان به نفع اهل بیت، قبایل را امیدوار می‌ساخت. (مونس، ۱۳۸۴، ج ۲: ۸) اهل بیت محوری در میان شیعیان طبرستان نیز وجود داشت و آنان به اولاد و خاندان پیامبر ﷺ، حسن اعتقاد داشتند. (محرمی، ۱۳۷۸، ۱۳۸) قبیله زنانه نیز ادریس را به اعتبار علوی بودنش، به پیشوایی خود برگزیدند و ادریس به یاری آنان، اولین دولتی مستقل شیعی را در شهر فاس بنیاد نهاد. (حضری، ۱۳۷۸، ۵۵)

جایگاه اهل بیت در تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران نیز برجسته بود. امام خمینی ره با الگوپذیری از قیام حضرت اباعبدالله و نهضت عاشورایی آن حضرت، حکومت اسلامی را بنیان نهادند. (قنبی، ۱۳۷۹: ۶۹) از این‌رو، ایشان نقش و جایگاه اهل بیت را در جهت صیانت از حریم دین مقدس اسلام، به صورت پویا آن هم در قالب الفاظ و عباراتی که برای عموم مردم و مسلمانان قابل فهم باشد، تبیین می‌کرد: «این محرم و صفر است که اسلام را زنده نگه داشته است.» (امام خمینی، ج ۱۵، ص ۲۰۴) یا در جای دیگر می‌فرماید: «کل ارض کربلا! همه جا محضر سیدالشهداست؛ همه

منبرها محضر سیدالشہداست. اگر حضرت سیدالشہدا نبود، یزید و پدرش و اعقابشان، اسلام را منسی کرده بودند.» (امام خمینی، ج ۸، ص ۷۰)

۲ . شایسته‌سالاری

شایسته‌سالاری از سوی مردم نسبت به علیوان، اوج ارزش و اهتمام آنان را در برابر شایستگی‌های اخلاقی و اجتماعی علیوان و سادات می‌رساند. بر این اساس، علیوان نیز سعی داشتند تا همواره رفتارهای اجتماعی‌شان را در حد بالای از اوصاف پسندیده و شایسته استوار نمایند. شجاعت، گذشت، مقام علمی، نگاه بلند و دیگر ویژگی‌هایی که در رفتار اجتماعی آنان ملحوظ بوده، نگاه مردم را نسبت آنان معطوف می‌کرد. برای نمونه، مردم آمل در دولت علیوان طبرستان، حاکم منطقه را طرد و سید محمدابراهیم یکی از علیوان را به عنوان حاکم مطالبه نمودند. (امیری، ۱۳۸۸: ۱۹)

صفات اخلاقی و برخورد اجتماعی علیوان، فوق العاده موردنظر مردم از جمله تاریخ‌نگاران بوده است. ابوالفرج اصفهانی درباره اوصاف و شایستگی علیوان و از چگونگی سرپرستی ادريس دوم در میان برابرها سخن گفته و به اوصاف ایشان مانند شجاعت، سخاوت و ذوق ادبی اشاره کرده است. (اصفهانی، ۱۹۸۷: ۴۰۹)

تاریخ‌نگار دیگر می‌گوید: «حسن بن زید، مردی بود به تمام انواع فضایل آراسته و در شجاعت و تدبیر ملک و ملت نظیر نداشت.» (مرعشی، ۱۳۶۱: ۱۳۰)

اوصاف شایسته علیوان حتی در محاذل رقبای سرسرخت آنان مانند خلفای عباسی نیز بر زبان‌ها جاری بود. مسعودی در این زمینه نگاشته است که محمد بن عبدالله دمشقی به دستور المتقی (خلیفه عباسی) پیرمردی از اهالی رقه را جست تا حوادث و اتفاقات گذشته را برایش بازگو نماید. شبی متقی به پیرمرد دستور داد تا احوال طالبیین هرچه می‌داند، تعریف نماید. او همه را گفت: «تا نوبت به اخبار حسن بن زید و برادرش محمد بن زید و سرگذشت آنان در دیار طبرستان رسید و از محسان ایشان، بسیار گفت و این که اهل علم و ادب سوی آن‌ها می‌رفتند و شاعران درباره‌شان شعر می‌گفتند.» (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۷۱۹)

بر این اساس، برخورد تعامل‌گرایانه حسن بن زید، مؤسس دولت علیوان طبرستان، از

دید تاریخ‌نویسان دور نمانده، از جمله ابن خلدون و ابن‌اثیر، تعامل و گذشت او با خانواده رقیب سیاسی‌اش سلیمان بن عبدالله (کارگزار طاهریان در طبرستان) را یادآور شده‌اند که به دست او اسیر شد و حسن با اقدامی جوانمردانه، همسر و فرزندان سلیمان را به وسیله کشتی، نزد سلیمان فرستاد. (ابن خلدون، ۱۳۸۸، ج ۳: ۳۳ و ۳۴؛ ابن‌اثیر، ۱۹۹۴، ۳۶۵) به هر حال، این نوع برخورد و گذشت و جوانمردی، کمتر در بین رقبای سیاسی اتفاق افتاده اما در رفتار سیاسی - اجتماعی علوفیان و سادات دیده شده است.

مقام علمی، از دیگر ویژگی‌های علوفیان و سادات مؤسس دولت‌های اسلامی-شیعی بود که در جهت دولتسازی آنان تأثیر می‌گذاشت. در این زمینه، طبری و ابن‌نديم، حسن بن زید را به عنوان عالم دینی و فقیهی دین‌دار معرفی می‌نمایند. (ابن نديم، ۱۹۹۶: ۳۳۲؛ الطبری، ۱۹۸۸، ج ۱: ۲۲۸)

شاید بتوان ادعاع نمود که علم فقه و اصول اسلامی، در حوزه‌های قانون‌گذاری و دولتسازی، به ویژه در عصر غیبت امام زمان علیهم السلام به عنوان مبانی دولت‌های اسلامی - شیعی، از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر قلمداد گردیده است. با توجه با جایگاه فقه و فقاهت در عرصه‌های دولتسازی و قانون‌گذاری، این مقام علمی، در میان بنیان‌گذاران دولت‌های علوی، تنها به بنیان‌گذار جمهوری اسلامی منحصر بود ایشان به عنوان فقیه و مرجع تقليد، حکومت اسلامی را تأسیس کردند. یکی از پژوهش‌گران در این زمینه می‌نویسد: «حکومت را فلسفه عملی تمام فقه دانستن، اصلی است که امام خمینی علیه السلام مبتکر آن بود.» (ایمن‌زاده، ۱۳۷۸: ۶۵) با این نگرش، مقام علمی به ویژه مرجعیت ایشان، یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در تأسیس دولت جمهوری اسلامی بوده است. (عبادی، ۱۳۹۲: ۹۱) در واقع، ایشان با استفاده از این ویژگی و رهیافت‌های فقهی و کلامی، حکومت اسلامی را بر اساس تئوری ولایت‌فقیه بنیان نهادند. در این زمینه، می‌فرماید:

حکومت در نظر مجتهد واقعی، فلسفه عملی تمامی فقه در تمام زوایای زندگی
بشریت است. حکومت نشان‌دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی
معضلات اجتماعی و سیاسی و نظامی و فرهنگی است. فقه، تئوری واقعی و
کامل اراده انسان و اجتماع از گهواره تاگور است. (امام خمینی، ج ۲۱: ۶۸)

۳. بیعت و مشارکت سیاسی

امروزه بیعت و مشارکت سیاسی مردم به میزان زیادی در وجهه بین‌المللی دولتها تأثیرگذار است و در صورت فقدان آن، بعد بین‌المللی آن را به شدت زیر سؤال خواهند برداشته بودند. یکی از پژوهش‌گران درباره مشروعیت می‌نویسد:

با توجه به سریان حاکمیت دینی از سوی خداوند، مشروعیت حکومت دینی، به قبول یا نفی مردم بستگی ندارد، اما در عین حال، مقبولیت حکومت از رهگذر رهیافت عمومی و مشارکت همگانی در قالب بیعت مردم با رهبر جامعه، تحقق می‌یابد. این امر، بدان معناست که هرچند حکومت دینی، مشروعیت دارد، اما اجازه ندارد از ابزارهای اجبار و زور برای اعمال حاکمیت سیاسی استفاده کند. در این حالت، اقبال مردم و حضور آنان که امروزه در قالب مشارکت سیاسی مطرح می‌شود، از اهمیت جدی برخوردار است. (سجادی، ۱۳۸۲: ۱۲۴)

امام خمینی رهنما به عنوان فقیهی جامع الشرایط و مرجع تقليید در جهان تشیع، درباره مشروعیت حکومت دینی در عصر غیبت می‌فرماید:

حکومت از امور جدایی ناپذیر اسلام است و بسیاری از احکام اسلام، بدون حکومت اسلامی قابل اجرا نیست و بسیاری از آن‌ها به حاکم اسلامی ارجاع داده شده است. بر این مبنای، باید گفت که ولایت فقیه یکی از انواع ولایت تشریعی است؛ یعنی همانند ولایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه معصومین صلی الله علیه و آله و سلم و در عصر غیبت، فقیه جامع الشرایط عهده‌دار ولایت و رهبری جامعه اسلامی می‌گردد و به ضرورت شرع و عقل، آنچه در دوره حیات رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و زمان امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلی الله علیه و آله و سلم لازم بوده؛ یعنی حکومت و دستگاه اجرا و اداره پس از ایشان و در زمان مانیز لازم است. (امام خمینی، ۱۳۷۳: ۱۹)

ایشان مشارکت سیاسی مردم، همچنین آگاهی و نظارت آنان را بر حکومت منتخب خودشان، بزرگ‌ترین ضامن حفظ امنیت در جامعه می‌دانستند. (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۶) تاریخ گواه بر این واقعیت است که بیعت و حضور مردم در دولت‌های علوبیان و سادات، پرنگ و گسترده بوده و به لحاظ مقبولیت اجتماعی، باعث استحکام ارکان این دولتها گردیده است. درباره بیعت مردم با علوبیان طبرستان، چنین آمده: «رؤسای قلعه کلار و کلار رستاق، بر اقامه کتاب‌الله و سنت رسوله والامر به معروف و نهی عن المنکر، با حسن بن زید بیعت کردند.» (مرعشی، ۱۳۶۱، ۱۳۰)

نقش مردم و مشارکت آنان در پیروزی انقلاب و شکل‌گیری دولت جمهوری اسلامی ایران بی‌نظیر بود. لذت این انقلاب، در واقع یکی از مردمی‌ترین انقلاب‌های جهان در قرن بیستم به حساب می‌آید. در سال ۱۳۵۸، نخستین نظرخواهی از مردم درباره نوع نظام در ایران صورت گرفت که در نتیجه ۹۸ / ۲ درصد کل شرکت‌کنندگان در همه‌پرسی، به نظام جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند. (نظرپور، ۱۳۸۷: ۱۲۸ و ۱۲۹) از تصویب قانون اساسی نیز همه‌پرسی صورت گرفت. نقش مردم در انتخاب مسئولان، از جمله تعیین رهبر نیز برجسته است. مطابق اصل ۱۰۷ قانون اساسی، تعیین رهبر به خبرگان منتخب مردم واگذار شده است. نمایندگان مجلس خبرگان که خود باید مجتهد باشند، یک نفر را از میان فقهای واحد شرایط که دارای بینش فقهی و سیاسی قوی تر است، به عنوان رهبر انتخاب و به مردم معرفی می‌کنند. انتخاب رئیس‌جمهور، وزیران و نمایندگان مجلس شورای اسلامی نیز به همین شکل تحقق می‌پذیرد. (نظرپور، ۱۳۸۷: ۱۲۸ و ۱۲۹)

نتیجه

علوبیان و سادات توانستند با استفاده از نیروی خدادادی و موقعیت اجتماعی‌شان، در جهت حمایت از حقوق مستضعفان و ستم‌دیدگان، دولت‌های اسلامی -شیعی را بنیان نهند. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که مردم در برخی موارد، برای نجات از جان و مال و ناموس خویش از ستم‌گران، به علوبیان پناه می‌آورند؛ مانند مردم طبرستان که از علوبیان استمداد خواستند و

علویان نیز در حمایت از مردم، مقبولیت و محبوبیت بیشتری کسب نمودند و از این طریق، حکومت علویان را تأسیس کردند. همچنین، در برخی موارد، علویان به مردم پناه برده و آرامآرام از موقعیت اجتماعی و معنوی خویش استفاده کردند و دست به تأسیس حکومت زدند؛ مانند حکومتهای ادریسیان و فاطمیان. در برخی موارد نیز با آرمان‌های دینی مشترک، هم برای زدون جلوه‌های ظلم و استبداد و هم در جهت اجرای قوانین الهی و حکومت اسلامی، دوشادوش همدیگر حرکت نموده، حکومت مبتنی بر دین و شریعت محمدی را بنیان نهادند؛ مانند امام خمینی ره و مردم ایران که به لحاظ تاریخی، مقتدرترین حکومت اسلامی - شیعی قلمداد می‌گردد. البته نقش مردم در تأسیس حکومت جمهوری اسلامی بسیار پررنگ بوده، اما نقش امام خمینی ره و تدبیرهای حکیمانه ایشان در چشم‌انداز و تأسیس دولت جمهوری اسلامی، عمیق‌تر از آن است که در قالب یک مقاله علمی بگنجد.

کتابنامه

- ابن اثیر (۱۹۹۴). *الکامل فی التاریخ*, بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، ج. ۴.
- ابن حماد، محمد بن علی (۱۳۷۸). *تاریخ فاطمیان*, تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ج. ۱.
- ابن خلدون، عبدالرحمان (۱۳۵۴). *مقدمه*, ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ج. ۱.
- (۱۳۶۳). *تاریخ ابن خلدون*, ترجمه عبدالحمد آیتی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ج. ۳.
- ابن ندیم، اسحاق بن محمد (۱۹۹۶). *فهرست*, شرح و تعلیق یوسف علی طویل، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- اصفهانی، ابی الفرج (۱۹۸۷). *مقاتل الطالبین*, شرح و تحقیق سید احمد صقر، بیروت، منشورات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- امام خمینی، صحیفه نور، تهران، انتشارات چاپخانه وزارت ارشاد اسلامی، ج ۱۸
- (۱۳۷۳). *حکومت اسلامی*, تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره.
- امیری، اکبر (۱۳۸۸). "دلایل ظهور علوفیان در طبرستان و برخورد با طاهریان", نشریه فقه و اصول فقه و تاریخ تمدن، شماره ۱۳، پاییز.
- امین‌زاده، رحیم (۱۳۷۸). *نشریه علوم اجتماعی*, شماره ۱۱، زمستان.
- تقوش، محمدسهیل (۱۳۸۳). *دولت عباسیان*, ترجمه حجت‌الله جودکی، با اضافاتی از رسول جعفریان، قم، مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۴). *اندیشه سیاسی امام خمینی*, تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- حج احمدی، محمود (۱۳۸۵). *پژوهشنامه انقلاب اسلامی دانشگاه اصفهان*, شماره ۱۳، بهار.
- خضری، سید احمد رضا (۱۳۷۸). *تاریخ خلافت عباسی از آغاز تا پایان آل بویه*, تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

- دفتر ادبیات انقلاب اسلامی (۱۳۷۱). روحانیت؛ بولتن‌های نوبه‌ای ساواک، تهران، بی‌نا.
- رجبی، محمد محسن (۱۳۷۸). زندگی‌نامه سیاسی امام خمینی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ج. ۱.
- سجادی، عبدالقیوم (۱۳۸۲). صیانت تحریب در اندیشه سیاسی اسلام، قم، مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
- سکندری، علی جان و دیگران (۱۳۸۴). یکشنبه خونین مشهد، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- شیرخانی، علی (۱۳۷۷). حماسه ۱۷ خرداد ۱۳۵۴ مدرسہ فیضیه، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- صمدی پور، سعدی (۱۳۸۶). شکنجه در رژیم شاه، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- الطبری، محمد بن جریر (۱۹۸۸). تاریخ طبری، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج. ۵.
- عابدی، سیدمحمد (۱۳۹۲). نقش امام خمینی در بیداری اسلامی در مقایسه با سیدجمال الدین، دو فصل‌نامه علمی - تخصصی پژوهش‌نامه مطالعات تاریخی جهان اسلام، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان.
- افغانستان، "مجموعه مقالات اولین کنگره بین‌المللی امامزادگان، اصفهان، دانشگاه اصفهان، ج. ۳.
- عالمزاده، هادی و دیگران (۱۳۸۴). "مذهب ادريسیان"، نشریه میان‌رشته‌ای علوم انسانی دانشگاه الزهرا، شماره ۵۵، پاییز ۱۳۸۴.
- اللغمیش، سیدعبدالسلام (۱۳۸۸). اوضاع مذهبی - فرهنگی دولت ادريسیان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، جامعه المصطفی العالمیه.
- قلی‌پور، جعفر (۱۳۸۲). مواضع امام خمینی در برابر نظام سیاسی پهلوی و نهادهای آن، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- قربی، بخشعلی (۱۳۷۹). فلسفه عائشورا از دیدگاه اندیشه‌مندان مسلمان جهان، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل سازمان تبلیغات اسلامی.

- کارل، بروکلمان (۱۳۴۶). *تاریخ دول اسلامی*، ترجمه هادی جزایری، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- کلیفورد، آدموند (۱۳۸۱). *سلسله‌های اسلامی* جلد دید، ترجمه دکتر فریدون بدراهی، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران، (انتشارات باز).
- کنگره بین‌المللی بزرگداشت ثقہ‌الاسلام کلینی (۱۳۸۷). *مجموعه مقالات فارسی کنگره بین‌المللی ثقہ‌الاسلام کلینی*، قم، ناشر موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ج. ۱.
- گاستون، ویت (۱۳۶۵). *تاریخ شهر هنر و تجارت*، ترجمه محمود احمدی، تهران، شرکت انتشارات علمی - فرهنگی.
- محرومی، غلامحسن (۱۳۷۸). *تاریخ تشیع از آغاز تا پایان عصر غیبیت صغری*، قم، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی ره، ج. ۱.
- موعشی، ظهیرالدین ابن نصیر (۱۳۶۱). *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*، تهران، مؤسسه مطبوعاتی شرق، ج. ۱.
- مسعودی، علی بن حسین (۱۳۷۸). *مروج الذهب*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ج. ۲.
- مقدم، حسین و دیگران (۱۳۸۵). *تاریخ تشیع ۲*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- منصوری، جواد (۱۳۷۷). *تاریخ قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷، ج. ۱.
- مونس، حسین (۱۳۸۴). *تاریخ و تمدن مغرب*، ترجمه حمیدرضا شیخی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ج. ۲.
- ناصری طاهری، عبدالله (۱۳۷۹). *فاطمیان در مصر*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ج. ۱.
- نظر پور، مهدی (۱۳۸۷). *آشنایی با نظام جمهوری اسلامی ایران*، ۱۳۸۷.
- الهی‌زاده، محمدحسن (۱۳۸۵). *جنیش حسینیان*، ماهیت فکری و تکاپوی سیاسی، قم، شیعه‌شناسی، ج. ۱.
- یعقوبی (احمد بن یعقوب) (۱۳۷۴). *تاریخ یعقوبی*، ترجمه آیتی، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ج. ۲.